Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

KAMBAG‘ALLIKNING IJTIMOIY OQIBATLARINI BAHOLASHDA JADID MEROSIDAGI INSON QADR- QIMMATI VA ADOLAT MEZONLARI

Farxodjon Muydinovich Abdillazov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ abdillazov@82gmail.com

ANNOTATSIYA

Kambag‘allikning ijtimoiy oqibatlari jadid merosi bilan normativ qiyosda o‘rganiladi. Moddiy yetishmovchilik, kamsituvchi munosabat va subyektlik cheklanishi farqlanadi. Qadr-qimmat moddiy foyda bilan to‘liq qoplanmaydigan mezon sifatida asoslanadi. Baholash uchun ko‘p o‘lchovli profil taklif qilinadi.

Kalit so‘zlar

kambag‘allik, jadid merosi, qadr-qimmat, adolat, real imkoniyat, subyektlik.

DOI: 10.5281/zenodo.23282017

KIRISH

Kambag‘allikning ijtimoiy oqibatlarini baholashda moddiy yetishmovchilikni insonning axloqiy sifati bilan tenglashtirish eng muhim xatolardan biridir. Daromad kamligi shaxsning qadr-qimmati pastligini bildirmaydi. Shu bilan birga, kambag‘allikni faqat ichki matonat yordamida yengiladigan holat deb talqin qilish uning institutsional va munosabatga doir tomonlarini yashiradi. Maqolada jadid merosi qashshoqlikni romantiklashtirish uchun emas, bilim, ijtimoiy ishtirok va umumiy hayotga daxldorlik haqidagi axloqiy savollar manbasi sifatida o‘rganiladi.

Nosirov Fitratning Buxoro amirligi iqtisodiyoti haqidagi matbuot mulohazalarini tahlil qiladi [1]. Gulyamova inson kamolotida ma’naviy barkamollik masalasini yoritadi [2]. Birinchi tadqiqot tarixiy-iqtisodiy kontekstga, ikkinchisi zamonaviy axloqiy talqinga tegishlidir. Ularni birlashtirish kambag‘allikni ma’naviyat yetishmasligiga keltirish emas. Aksincha, muammo ma’rifiy imkoniyat va shaxsiy kamolot haqidagi talabning bajarilishi uchun qanday ijtimoiy sharoit zarurligini ochishdan iborat.

Tadqiqot maqsadi kambag‘allik oqibatlarini resurs, munosabat va subyektlik o‘lchovlarida ajratadigan normativ mezonlarni asoslashdir. Savol quyidagicha: moddiy yordam berilganining o‘zi insonni kamsitmaydigan va uning mustaqilligini saqlaydigan ijtimoiy munosabat o‘rnatilganini anglatadimi? Maqola bunga avtomatik ijobiy javob bermaydi. Yordamning miqdori bilan uning berilish usuli turlicha baholanishi lozimligi asosiy tezis sifatida olinadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tanlangan sakkizta manba tarixiy iqtisodiy tanqid, axloqiy hissiyot, inson imkoniyatlari va g‘amxo‘rlik munosabatlari bo‘yicha qiyoslandi. Tahlilda kambag‘allik darajasi yoki muayyan davlat dasturi natijasi hisoblanmadi. Statistik ko‘rsatkichlardan foydalanilmaganligi sababli maqola iqtisodiy monitoring hisoboti emas. Natijalar qadriyatlarni aniqlashtiruvchi nazariy rekonstruksiyadir.

Asosiy usul kompensatsiya chegaralarini tekshiruvchi fikriy qiyos bo‘ldi. Yordam hajmi oshgan, lekin oluvchi oshkora tamg‘alangan vaziyat; xizmat bepul, ammo undan foydalanish uchun kamsituvchi shart qo‘yilgan vaziyat; bandlik bor, biroq o‘z hayotini rejalashtirish imkoniyati toraygan vaziyat tasavvur qilindi. Bu misollar real hodisa haqidagi xabar emas. Ular bir mezondagi yutuq boshqasidagi jiddiy zarar o‘rnini bosa olmasligini ko‘rsatish uchun qo‘llandi.

NATIJALAR

Prokofyev Locke axloqiy falsafasida uyat va ijtimoiy bahoning o‘rnini tahlil qiladi [3]. Korzo sudxo‘rlik haqidagi diniy-huquqiy qarashlarning tarixiy farqlarini ko‘rsatadi [4]. Bu manbalar bugungi kambag‘allikning bevosita sababi haqidagi dalillar emas. Qiyosiy qiymati iqtisodiy munosabatlar axloqiy baho bilan doimo birga talqin etilishi, lekin axloqiy tushunchalar tarixiy kontekstdan tashqarida o‘zgarishsiz qolmasligini ko‘rsatishidadir. Shuning uchun tarixiy yordam yoki qarz haqidagi hukmni zamonaviy institutga izohsiz ko‘chirish mumkin emas.

Birinchi natija qadr-qimmatning shartsiz maqomi bilan imkoniyatlarning shartli holatini farqlash. Qadr-qimmat yordamga muhtojlik tufayli kamaymaydi, ammo insonning o‘z qadrini himoya qilish va jamiyatda ovozga ega bo‘lish imkoniyatlari cheklanishi mumkin. Demak, baholash «kim kamroq qadrlidir?» savoliga emas, «qaysi munosabat teng qadr-qimmatni amalda tan olmayapti?» savoliga javob izlashi kerak. Bu farq muhtojlikni shaxsning salbiy mohiyatiga aylantirishdan saqlaydi.

Lister kambag‘allikni statistik o‘lchovlardan tashqaridagi tajriba, e’tirof va subyektlik masalalari bilan bog‘laydi [5]. Brady aziyat va ayrim fazilatlarning shakllanishi orasidagi falsafiy munosabatni muhokama qiladi [6]. Ikkinchi manbadan qashshoqlik foydali yoki azobni saqlash kerak, degan xulosa kelib chiqmaydi. Mualliflik chegarasi qat’iy: inson qiyinchilikka munosib javob berishi mumkin, ammo bu oldini olish mumkin bo‘lgan qiyinchilikni unga yuklashni oqlamaydi.

Ikkinchi natija yordamning munosabatga doir sifatini mustaqil tekshirishdir. Yordam oluvchi o‘z ehtiyojini izohlashga, noto‘g‘ri ma’lumotni tuzatishga va xizmat shakliga e’tiroz bildirishga ega bo‘lishi kerak, degan normativ talab taklif etiladi. «Sizga yordam berildi» dalili uning ovozini pasaytirmaydi. Moddiy ta’minot va ijtimoiy e’tirof bir-birini to‘ldiradi, biroq e’tirofning o‘rnini maqtov, ta’minotning o‘rnini ruhlantiruvchi nutq bosolmaydi.

1-jadval. Kambag‘allik oqibatlarini baholashning farqlangan o‘lchovlari

Mezon yoki bo‘g‘in	Tahliliy savol	Taklif etiladigan amal	Talqin chegarasi
Moddiy sharoit	Qaysi zarur resurs yetishmaydi?	Ehtiyoj va foydalanish xarajatini ajratish	Resursning o‘zi imkoniyat emas
Munosabat	Yordam qaysi muomalada beriladi?	Sha’n, maxfiylik va tan olinishni ko‘rish	Moddiy foyda kamsitishni oqlamaydi
Subyektlik	Shaxsning tanlovi qanday saqlanadi?	Oluvchining fikri va e’tirozini olish	Yordam rozilikni majbur qilmaydi
Barqaror imkoniyat	Natijani davom ettirish mumkinmi?	To‘siq va uzoqroq ta’sirni o‘rganish	Qisqa naf barcha oqibatni ifodalamaydi

Robeyns inson imkoniyatlari yondashuvini resurs va real erkinlik o‘rtasidagi farq orqali tushuntiradi [7]. Bu asosda bir xil mablag‘ hamma uchun bir xil hayotiy imkoniyat yaratishi shart emasligi konseptual jihatdan ko‘rinadi. Foydalanish sharoiti, parvarish majburiyati va muhitdagi to‘siqlar tahlil qilinishi lozim. Maqola qaysi guruhda ushbu omillar qancha ekanini o‘lchamaydi; ularni keyingi baholashda e’tibordan chetda qoldirmaslikni taklif etadi.

Fraser g‘amxo‘rlik va ijtimoiy takror ishlab chiqarishning iqtisodiy tartib bilan ziddiyatlarini muhokama qiladi [8]. Bundan kelib chiqadigan mualliflik savoli: daromad oshgan sharoitda parvarish mehnati, vaqt va boshqa kishiga bog‘liqlik qanday o‘zgardi? Faqat pul ko‘rsatkichi yaxshilanganini umumiy farovonlik deb olish g‘amxo‘rlikning yashirin xarajatini e’tiborsiz qoldirishi mumkin. Jadid merosidagi ma’rifiy talabni bugungi baholashga tatbiq etish uchun o‘qish va rivojlanishga real vaqt ham alohida ko‘rilishi kerak.

Uchinchi natija oqibatlarni bosqichli baholash. Avval tanqislikni kamaytirish tekshiriladi; keyin yordamning kamsitishsiz berilishi; nihoyat, mustaqil tanlov va ijtimoiy ishtirokka ochilgan imkoniyat aniqlanadi. Bu bosqichlar universal

sonli indeks emas. Ular iqtisodiy yutuq haqida bayonot bilan inson tajribasi o‘rtasidagi nomuvofiqlikni tekshirish uchun savollar majmuasidir. Har bosqichning dalili alohida ko‘rsatilishi zarur.

Fikriy holatda ikki yordam dasturi bir xil miqdorda moddiy naf beradi. Birinchisida yordam olish mezoni ochiq, ikkinchisida esa oluvchi ommaviy ravishda o‘z muhtojligini namoyish etishi kerak. Faqat mablag‘ miqdoriga qaralganda dasturlar teng ko‘rinishi mumkin. Qadr-qimmat va subyektlik mezonlari esa ularning munosabatga doir xarajatlarini farqlaydi. Bu misol real dasturga baho emas, moddiy natija bilan ijtimoiy munosabatni bitta o‘lchovga keltirishning chegarasini ko‘rsatadi.

Yana bir holatda yordamga erishish uchun ko‘p vaqt va izoh talab qilinadi. Rasmiy xizmat bepul bo‘lsa ham, undan foydalanishning vaqt, transport yoki muloqot xarajati shaxs uchun og‘ir bo‘lishi mumkin. Maqola ushbu xarajatlarning mavjud hajmi haqida fakt keltirmaydi; ularni baholashda e’tibordan chetda qoldirmaslikni taklif etadi. Shunday tekshiruv «resurs ajratildi» bilan «resurs real imkoniyatga aylandi» orasidagi masofani ko‘rinadigan qiladi.

Qadr-qimmat mezoni barcha yordamni bir xil qilishni talab qilmaydi. Ehtiyojlar farqli bo‘lishi mumkin, shuning uchun moslashgan ko‘mak normativ jihatdan asosli bo‘ladi. Muhim savol farqlash kimning taxmini bilan va qanday mezon asosida qilinganidir. Shaxsning so‘zi tinglanmasa, unga foydali deb topilgan yordam boshqa zarur imkoniyatini cheklashi mumkin. Bu ehtimol g‘amxo‘rlikni rad etishga emas, yordam oluvchining mulohazasini uning baholanishiga kiritishga yo‘naltiradi.

Tarixiy merosning zamonaviy talqini uchun amaliy natija shundan iboratki, muhtojlik haqidagi badiiy yoki ma’rifiy tasvir bevosita zamonaviy indeksga aylantirilmaydi. Avval tasvirda qaysi qadr-qimmat da’vosi ochilgani aniqlanadi, keyin bu da’vo bugungi imkoniyatlar va munosabatlar bilan qiyoslanadi. Shu ikki bosqich tarixiy matnni romantik achinish yoki tekshirilmagan ijtimoiy diagnostika vositasiga aylantirishdan saqlaydi.

MUHOKAMA

Uch o‘lchovli talqinga qarshi e’tiroz moddiy ehtiyojning ahamiyati susayishidir. Biroq yondashuv oziq-ovqat, turar joy yoki xizmat zaruratini ikkinchi o‘ringa qo‘ymaydi. U moddiy ta’minot zarur, lekin barcha ijtimoiy oqibatlarni tushuntirish uchun yetarli emasligini ta’kidlaydi. Hurmat haqidagi nutq bilan resurs tanqisligini yashirish qanday noto‘g‘ri bo‘lsa, resurs berilgani sababli kamsitishni inkor etish ham shunday noto‘g‘ridir.

Yana bir xavf jadidlarni zamonaviy ijtimoiy siyosatning tayyor nazariyotchilari sifatida talqin qilishdir. Fitratning tarixiy iqtisodiy tanqidi bilan bugungi imkoniyatlar yondashuvi bir doktrina emas. Ular umumiy insoniy muammoni turli til va sharoitda qo‘yadi. Qiyos aynan shu tafovutni ochib bersagina ilmiy ahamiyatga ega. Tarixiy obro‘ orqali bugungi dastur natijalarini isbotlashga urinish metodologik jihatdan asossizdir.

Kelgusi empirik ish uchun xizmatdan foydalanish tajribasi, qaror ustidan e’tiroz, vaqt taqsimoti va mustaqil reja tuzish imkoniyati birga o‘rganilishi taklif etiladi. Birgina qoniqish savoliga tayanish yetarli emas: past kutishlar sharoitida ijobiy javob tor imkoniyatlar bilan birga mavjud bo‘lishi mumkin. Bu ehtimol mazkur maqolada o‘lchanmagan, shuning uchun natijalar qat’iy empirik xulosa emas.

XULOSA

Kambag‘allik oqibatlarini baholashda qadr-qimmat shartsiz normativ maqom, resurs va real imkoniyat esa tekshiriladigan ijtimoiy sharoit sifatida farqlandi. Jadid merosi bilim va umumiy hayotga daxldorlik haqidagi savollarni boyitadi, biroq zamonaviy baholash metodikasining o‘rnini bosmaydi. Nazariy natija moddiy yaxshilanish, kamsitishsiz munosabat va subyektlikni alohida o‘lchovlarda ko‘rishdir. Amaliy yo‘nalish yordam oluvchini baholashning passiv obyekti emas, o‘z tajribasini ifodalovchi ishtirokchi sifatida tan olishdan iborat. Bu mezonlar keyingi dalillarga ochiq qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nosirov Sh. Buxoro amirligi iqtisodiyoti to‘g‘risida Abdurauf Fitratning matbuotdagi mulohazalari. Tamaddun nuri. 2026. 5(80), 2-qism. (p. 412–414). DOI: 10.69691/2r0cw284
2. Gulyamova M. Ma’naviy barkamollik – komil inson kamolotining muhim omili. Tamaddun nuri. 2026. 6(81), 2-qism. (p. 262–264). DOI: 10.69691/h3f5p847
3. Прокофьев А.В. Стыд в моральной философии Джона Локка. Этическая мысль. 2023. 23(1). (p. 66–81). DOI: 10.21146/2074-4870-2023-23-1-66-81
4. Корзо М.А. Ростовщичество в богословско-канонической мысли и конфессионально-культурные практики раннего Нового времени. Этическая мысль. 2023. 23(2). (p. 39–52).
5. Lister R. “To count for nothing”: Poverty beyond the statistics. British Academy Lectures 2014–15. Oxford: Oxford University Press. 2016. (p. 139–166). DOI: 10.5871/bacad/9780197265987.003.0005
6. Brady M.S. Suffering and Virtues of Strength and Vulnerability. Suffering and Virtue. Oxford University Press. 2018. (p. 86–111). DOI: 10.1093/oso/9780198812807.003.0005

7. Robeyns I. The Capability Approach. The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford University Press. 2018. (p. 109–128). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.5
8. Fraser N. Contradictions of Capital and Care. New Left Review. 2016. 100. (p. 99–117).